

УДК 347.1

Олег Первомайський,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

старший науковий співробітник НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

**ПОНЯТТЯ ІНТЕРЕСУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ
ТА ЗАКОНОДАВСТВІ**

У статті досліджується поняття інтересу як самостійне поняття цивільного права. Зокрема поняття інтересу досліджується як об'єкт правових можливостей та об'єкт правового захисту. Пропонується авторське розуміння цього поняття.

Ключові слова: цивільне право, суб'єктивне цивільне право, інтерес, приватний інтерес, публічний інтерес, потреби, об'єкт правового захисту.

Цивільно-правова наука та цивільне законодавство ґрунтується на багатьох загальнонаукових категоріях та поняттях, одним з яких є поняття *інтересу*. Звісно, при цьому вказане поняття досліджувалося не лише правниками-цивілістами [1; 2; 3], а й фахівцями інших галузей права, зокрема конституційного [4], господарського [5; 6].

У той самий час не можна передчасно стверджувати, що у вітчизняній юриспруденції вже сформувалося єдине та загальновизнане уявлення про зміст поняття інтересу та його місце в механізмі правового регулювання. Більш точним та виваженим буде твердження, що різні науковці дійшли згоди, по-перше, щодо самого факту існування інтересу в праві, по-друге, стосовно тієї обставини, що інтерес має певне значення та вплив на різногалузеві правовідносини та (або) діяльність учасників правовідносин, та (або) окремі правові явища, інститути й систему вітчизняного права у цілому.

Враховуючи наведене, метою цієї роботи є виявлення цивільно-правової сутності та з'ясування значення поняття інтересу для цивільного права й формулювання на підставі цього визначення та (або) ознак цього поняття.

Легальною основою для існування явища та поняття *інтересу* у вітчизняній юриспруденції є Основний Закон України. Зокрема в ст. 18 Конституції України зазначається про існування *національ-*

них інтересів, у ч. 2 ст. 32, ч. 3 ст. 34, ч. 3 ст. 36 та ч. 2 ст. 39 Основного Закону вказується на існування *інтересів національної безпеки*, а в ч. 1, 3 ст. 36 та ч. 1 ст. 121 — *інтересів громадянина* тощо.

Тобто Основний Закон України вказує на існування поняття інтересу як явища, що має правове значення, але при цьому фактично закріплює існування одразу кількох видів інтересів, не зазначаючи, однак, по-перше, сутності та ознак цього явища як правового поняття, по-друге, співвідношення між собою всіх тих видів інтересів, що згадуються в тексті Основного Закону.

Перше згадування про *інтерес* у чинному ЦК України (далі — ЦК) має місце в аспекті його (інтересу) можливого захисту. А саме, в п. 5 ч. 1 ст. 3 ЦК вказується на таке засадниче положення цивільного права та законодавства як судовий захист цивільного права та *інтересу*. В свою чергу, ст. 15 ЦК, деталізуючи вказане вище засадниче положення, закріплює право кожної особи на захист свого цивільного права та *інтересу* у разі його порушення, невизнання або оспорювання.

Вказується про *інтерес* й в інших розділах, главах та статтях ЦК. Так, у статтях 41 та 44 ЦК зазначається, що опікун має вчиняти правочини та іншим чином діяти *в інтересах* особи, яку він опікує. В ст. 48 ЦК говориться про існування *заінтересованої* особи, тобто особи, яка

має інтерес у відносинах про скасування рішення суду про оголошення фізичної особи померлою.

Згадується про поняття *інтересу*, а також про близьке за походженням поняття *заінтересованої* особи також, зокрема, в: ч. 2 ст. 54, ч. 2 ст. 56, п. 2 ч. 1 ст. 64, частинах 3—4 ст. 67, ч. 3 ст. 69, частинах 1—2 ст. 72, ч. 3 ст. 78, ч. 3 ст. 92, ч. 1 ст. 103, ч. 3 ст. 119, частинах 1, 6 ст. 203, ч. 2 ст. 221, ч. 2 ст. 224, ч. 3 ст. 228, ч. 2 ст. 237, ч. 3 ст. 238, ч. 2 ст. 277, ч. 3 ст. 308, ч. 5 ст. 319, ч. 2 ст. 326, ч. 7 ст. 376, ч. 1 ст. 400 ЦК України.

Нарешті в назві глави 79 ЦК «Вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення» та в тексті статей, що цю главу наповнюють, прямо вказується на поняття *інтересу* (*майнового інтересу*), однак вже не як об'єкта правового захисту, а як того явища, що, з одного боку, пояснює причину дій одного з учасників цивільних відносин, а з іншого — є, водночас, певною передумовою для виникнення цих недоговірних зобов'язань.

При цьому слід одразу зазначити, що не лише Конституція України, а й ЦК України містить кілька варіантів термінологічного позначення поняття інтересу. Зокрема в ч. 1 ст. 103 ЦК вказується на *суспільні інтереси*, в ч. 2 ст. 122 ЦК — на *спільні інтереси*, в ч. 1 ст. 203 ЦК — та ч. 3 ст. 228 ЦК — на *інтереси держави і суспільства*, в ч. 5 ст. 319 ЦК — на *інтереси суспільства*, в ч. 2 ст. 326 ЦК — на *інтереси держави України*, а в ч. 7 ст. 376 ЦК — на *суспільні інтереси*.

Таким чином, можна констатувати, що поняття інтересу та різноманітні термінологічні позначення цього поняття та (або) його видів, набули свого поширення в науці, законодавстві тощо, що, однак, не усунуло всіх проблем в його (їх) розумінні та застосуванні.

Безперечно, однією з передумов для цього було те, що чинний ЦК не містить визначення поняття *інтересу*. Однак доречним буде одразу зазначити, що ЦК не містить визначення не лише поняття інтересу, а й самого суб'єктивного права та ряду інших важливих понять. До того ж, виникають сумніви у тому, що ЦК України має перетворюватися на збірку дефініцій та створювати конкуренцію в цю-

му сенсі науковим джерелам. Стосовно ж останніх можна констатувати те, що вони містять доволі значний перелік різного роду, у тому числі суперечливих за змістом, визначень поняття інтересу. Тому недоліку у дефініціях цього поняття не існує. Є інше — певна невизначеність зі змістом цього поняття з позицій юридичної науки та практики. Щоправда, слід визнати, що складність вирішення цієї проблеми, пов'язана з тим, що поняття інтересу є перш за все загальнонауковим й, до того ж, філософським, а не юридичним поняттям [7; 8].

Проблеми в розумінні поняття *інтересу* чи будь-якого з його видів, пов'язані також із незавершеністю у вітчизняній правовій науці дискусії щодо співвідношення цього явища та поняття з такими неюридичними явищами та поняттями як *благо*, *потреби*, *ціль*, *мотиви*, та основним юридичним і свого роду парним для інтересу поняттям *суб'єктивного права*.

Щодо місця інтересу в систематичі інших неюридичних явищ та понять, видається максимально виваженою та правильною думка, згідно з якою є достатні підстави для проведення розмежування всіх цих явищ. Тобто *інтерес*, у максимальному чіткому розумінні його змісту та суті, не є ні благом, ні потребою, ні ціллю [9].

Доречно буде також зазначити, що в тексті чинного ЦК не завжди послідовно використано сам факт розмежування таких явищ та понять як *інтерес* та *потреби*, що призводить до розмиття змістовних кордонів між цими поняттями. Водночас прикладом легального підтвердження того, що в ЦК ці поняття все ж не ототожнюються, є, зокрема, ч. 2 ст. 72 ЦК, в якій зазначається: «...якщо малолітня особа може самостійно визначити свої *потреби* та *інтереси* ...» (виділено нами. — *О. П.*)

Більш цікавим із правової точки зору є виявлення характеру взаємодії та співвідношення *інтересу* та *суб'єктивного права*.

Звісно, сама вказівка на інтерес як на один з об'єктів правового захисту (ст. 15 ЦК) вже певною мірою визначила його місце, а саме: *інтерес* є, з одного боку, явищем, схожим із *суб'єктивним пра-*

вом, а з іншого — відмінним явищем, що, власне, й обумовило його виокремлення в самостійний об'єкт правової охорони та захисту [10].

При цьому зрозуміло також те, що контекст згадування в тексті ЦК про інтерес або як про певну юридичну можливість учасника цивільних відносин, або як про об'єкт правового захисту, фактично нівелював філософське уявлення про інтерес як ту категорію, на якій, за відомими словами староримського правника Ульпіана, ґрунтувався сам поділ права на приватне та публічне. Фактично, поняття інтересу в положеннях ЦК тлумачиться в своєрідному вузькому та прагматичному значенні та набуло рис квазісуб'єктивного права. Тобто інтерес може бути витлумачений як певна юридична можливість учасника цивільних відносин здійснювати обрану поведінку, цей інтерес, до того ж, може бути захищений у разі його порушення чи іншого посягання на нього.

Однак, на наше переконання, подібне прагматичне, тобто для потреб участі особи в цивільних відносинах, використання поняття інтересу може мати місце, але повинно бути більш виваженим, та, що головніше, послідовним. Аналізуючи ж положення ЦК, можна виявити вади в такій послідовності, внаслідок чого й без цього складне для розуміння та, звісно, правозастосування поняття інтересу знову набуває рис багатозначності в своєму тлумаченні.

Так, щонайменше спірним є те, що в ст. 19 ЦК, яка присвячена відносинам самозахисту, йдеться винятково про самозахист цивільних прав й не згадується про можливий самозахист особою свого інтересу. Захист, а, можливо, й охорона носієм суб'єктивного цивільного права та інтересу останніх, тобто свого *права* та *інтересу*, є основним, бажаним та необхідним елементом саморегуляції цивільних відносин, а тому недоречно ігнорувати поняття інтересу в положеннях ст. 19 ЦК.

Не повністю зрозуміло й те, чому під час закріплення в ЦК засадничого положення про порядок здійснення особою свого суб'єктивного права (ст. 12), у тому числі в контексті меж здійснення особою свого права (ст. 13), в Кодексі не

вказується на те, що володілець права діє не лише на власний розсуд, а й у власному *інтересі*, й, відповідно, межею здійснення права є не лише право іншої особи, а також її інтерес.

Можливо, законодавець таким чином намагався уникнути іншої проблеми: ускладнення в тлумаченні поняття інтересу, оскільки подібне застосування поняття інтересу все ж свідчить про інший аспект розуміння цього поняття у порівнянні з інтересом як об'єктом правової охорони. Однак, звизивши розуміння категорії інтересу до поняття квазісуб'єктивного права, законодавець водночас все ж використовує й інший аспект у розумінні цього явища, а саме допускає тлумачення інтересу як певної *вигоди*, *користі*. Зокрема подібне має місце, коли йдеться про дії опікуна чи іншого представника *в інтересах* іншої особи (глава 6 ЦК), оскільки в подібних випадках йдеться не стільки про конкретну юридичну можливість, скільки про загальну користь чи вигоду для особи, яку представляють.

Нарешті, в якості проблематики в розумінні поняття інтересу слід визнати, що до цього часу залишилося дискусійним питання, по-перше, щодо об'єктивної або суб'єктивної природи інтересу [11; 12], по-друге, стосовно існування так званих «законних інтересів», «охоронюваних законом інтересів» тощо.

Слід визнати, що складність у розумінні *інтересу* є не лише іманентною його внутрішньою якістю, а й тим, що характеризує його ззовні. Прикметним у цьому сенсі є використання цього явища та поняття, по-перше, у парі «приватний інтерес — публічний інтерес», по-друге, в системному зв'язку з поняттям їх балансу.

Власне, все більш поширеною є думка про те, що саме завдяки балансу приватного та публічного інтересів, можливий як подальший розвиток економіки, ринкових відносин, цивільного обороту як їх приватноправового втілення, так і мінімізація ризиків для такого розвитку. Тобто йдеться не про сам факт існування та визнання того, що в праві мають місце як приватні, так і публічні інтереси учасників суспільних відносин, що, до того ж, взаємообумовлюють зміст один одно-

го. Принципово важливо інше: ці інтереси мають бути збалансованими, навіть у випадках їх мінімальної змістовної погодженості, й тільки в такому разі можна стверджувати про ефективність правового регулювання суспільних відносин та перспективу розвитку, чи то економіки, чи цивільного обороту як її приватноправової форми. При цьому, безперечно, негативно слід оцінити відсутність такого балансу приватного та публічного інтересів, або, іншими словами, — дисбаланс, що з неодмінністю потягне за собою правові конфлікти, економічні негаразди та інші негативні наслідки. Тому, оцінюючи значущість поняття балансу інтересів, у фаховій літературі не випадково обстоюється думка про необхідність визнання балансу інтересів одним з галузевих принципів [13].

У цьому сенсі видається слушною думка І. В. Венедиктової, яка, вказуючи на важливість погодження та встановлення балансу приватного та публічного інтересів, констатує те, що критерії встановлення такого балансу ще не достатньо досліджені в літературі, та не визначені в законодавстві [14]. Останнє, тобто відсутність критеріїв, або навіть більш узагальнено — *порядку* встановлення балансу приватних та публічних інтересів у кожному конкретному випадку, є найбільш критичним, оскільки, погоджуючись з важливістю існування балансу інтересів, слід визнати, що він є все ж лише *статикою* — моментом рівноваги приватного та публічного інтересів, й цей баланс вже в наступний момент часу внаслідок дії різного роду факторів, що впливають на нього, може бути втрачений.

Тобто принципове значення для правовідносин, у тому числі відносин цивільного обороту, має не стільки сам баланс приватного та публічного інтересів, скільки порядок його відшукування (встановлення) та підтримання, у разі коли відносини мають триваючий характер. Вказана *динамічна* складова питання балансу приватного та публічного інтересу і є тією метою, що має бути спочатку досліджена та охарактеризована в наукових працях, а в подальшому легально закріплена в чинному законодавстві.

Таким чином, поняття інтересу є не лише сутнісно та змістовно складним явищем, поняття якого досить проблематично повно та коротко відобразити в певній доктринальній чи, можливо, навіть легальній дефініції, а водночас, тим явищем та поняттям, що інституційно формує правовому систему та систему права України у цілому, та визначає сенс і зміст існування та функціонування певних правових інститутів зокрема. Яскравим прикладом чого, на нашу думку, є існування таких видів поняття інтересу як приватний та публічний інтерес.

Узагальнюючи ж наведенні вище окремі роздуми щодо проблем у розумінні, законодавчому закріпленні й т. п. поняття інтересу, в якості можливого визначення цього поняття слід зазначити, що під останнім може розумітися правова цінність, що змістовно являє собою усвідомлену учасником правовідносин юридично забезпечену в реалізації та її захисті можливість в отриманні певного права чи іншого блага.

ПРИМІТКИ

1. Венедиктова І. В. Охраняемый законом интерес в гражданском праве : монография / И. В. Венедиктова. — Х. : Точка, 2012. — 508 с.
2. Михайлов С. В. Категория интереса в российском гражданском праве / С. В. Михайлов. — М. : Статут, 2002. — 205 с.
3. Харитонов Є. О. Теоретичні підходи до характеристики цивільного інтересу як об'єкта правового захисту / Є. О. Харитонов // Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав : зб. наук. пр. / НАПрН України, НДІ приватного права і підприємництва ; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. — К. : Право України, 2013. — С. 98—101.
4. Андрушко І. П. Категорія «публічний інтерес» у конституційному праві: поняття та зміст / І. П. Андрушко // Часопис Київського університету права. — 2011. — № 4. — С. 137—141.
5. Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.04 / О. М. Вінник ; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. — К., 2004. — 32 с.

6. Щербина В. С. Публічні та приватні інтереси в господарських відносинах / В. С. Щербина // Приватне право і підприємництво : зб. наук. праць. — Вип. 13. — К. : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. — С. 28—31.
7. Венедиктова І. В. Зазнач. праця.
8. Михайлов С. В. Зазнач. праця.
9. Венедиктова І. В. Зазнач. праця. — С. 6 та наст.
10. Литовченко Л. А. Розсуд, інтерес і суб'єктивне право у взаємозв'язку і співвідношенні в цивільному праві України / Л. А. Литовченко // Приватне право і підприємництво : зб. наук. праць. — Вип. 13. — К. : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. — С. 63—66.
11. Михайлов С. В. Зазнач. праця.
12. Харитонов Є. О. Зазнач. праця.
13. Безух О. В. Баланс інтересів у регулюванні господарських відносин як правовий принцип / О. В. Безух // Приватне право і підприємництво : зб. наук. праць. — Вип. 13. — К. : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. — 2014. — С. 151—154.
14. Венедиктова І. В. Зазнач. праця. — С. 197.

Первомайский Олег. Понятие интереса в гражданском праве и законодательстве.
В статье исследуется понятие интереса как самостоятельное понятие гражданского права. В частности, понятие интереса исследуется как объект правовых возможностей и объект правовой защиты. Предлагается авторское понимание этого понятия.
Ключевые слова: гражданское право, субъективное гражданское право, интерес, частный интерес, публичный интерес, потребности, объект правовой защиты.

Pervomayskiy Oleg. Concept of interest in civil law and legislation.
The article researches the concept of interest as the self-sufficient concept of civil law. In particular, the concept of interest is researched as an object of legal capacity and the object of legal protection. Proposed author's interpretation of the concept.
Key words: civil law, civil law subjective interest and private interest, the public interest, needs, objects of legal protection.